

کتابخانه  
مجلس شورای  
اسلامی

۱۶۲



خطی



کتابخانه مجلس شورای اسلامی

کتاب

مؤلف

مترجم

شماره قفسه

۱۶۲



مهری ملی ایران

شماره ثبت کتاب

۲۰۱۳۶۵

۱۶۲۰  
C.V. ۳۴۵

۱۹۲۰

۲۰۷۳۶۵



باسم بقیاس مومنی که افشا کرد  
عروض عالم را بدو شش سبب تقین چشم  
سبب حقیف روح و فرو داد و جمع نهاد  
بدو و تدفیر و غ و مجموع باطیف و کشف  
و بیرون کرد از فاصله صفراء عالم فاصلا  
کبری آدم و ساخت آدم را جامع مینا  
خیر و شریف و درود بهجت نازل باد  
بر کسی که مقصود است از نظم کردن دیوان  
عالم و مراد است از افشاء آدم محمد و اله  
محمد و سلم اما اعلم ایها الغریر انک الله





فی الدایره که ترکیب لفظ هر لفظ که باشد  
 که از سه حرف که است و ارتقاء آن از سه  
 حرف تا هفت حرف یافته میشود چون سه  
 حرف بود ثلاثی و آن چهار حرف بود رباعی  
 خوان پنج و شش را بریز قیاس بکند ثبالی  
 بود ز هفت تقدیر و الاجزاء التي یکس  
 منها اجزاء الشعر ستة ترکیب اصول  
 اجزای که بنای شعر بران مترسبست  
 چهار است که بیشتر قسم منقسم است یا  
 حقیقت است و آن عبارتست از یک حرف  
 که بعد از دو و پیر ساکن باشد مانند لم و ان

عروض

عروضیان در تقطیع و سخن سنجی بجای  
 متحرک صفر نشان میکنند چنین که ده و  
 بجای ساکن الف چنین که البس تقطیع  
 که چنین باشد ده او یا بسبب ثقیل است  
 که عبارتست از دو متحرک متوالی که  
 بعد ایشان حرف ساکن باشد چنانکه تر  
 که نشان وراثت ده و یا بود مجموع  
 که عبارتست از دو متحرک متوالی که بعد  
 ایشان حرف سیور ساکن باشد مانند علی  
 که نشان وراثت ده او یا بود مفروق  
 که عبارتست از دو متحرک که میان ایشان



ساکن باشد مانند زائر که نشان وی نیست  
 اه و فاصله صغری که عبارت است از  
 حرف متحرک متوالی که بعد از ایشان حرف  
 چهارم ساکن باشد مانند جیل بالتون  
 که نشان وی اینست اه اه او فاصله  
 کبری که عبارت است از چهار حرف متحرک  
 متوالی که بعد از ایشان حرف پنجم ساکن  
 باشد مانند سحله بالتون که نشان  
 وی اینست اه اه اه اه انظری که جامع این  
 شعر قسم است بالعربیة که تر علی بن  
 جیل سحله و بالفارسیة بن سحر عهد  
 منی

منی ضمناً بنویس برین تقدیر الفاظ اصول  
 اجزاء شعر هست باشد فعولن که مرکب  
 از وند مجموع و سبب خفیف مؤخر و فاعلن  
 که مرکب از سبب خفیف و وند مجموع  
 و فاعلن که مرکب از وند مجموع و  
 دو سبب خفیف مؤخر و مستفعلن به  
 عکس و فاعلن که مرکب از وند مجموع  
 و فاصله صغری مؤخر و متفعلن که مرکب  
 از وند مجموع و وند مجموع مؤخر و فاعلن  
 که مرکب از سبب خفیف و وند مجموع  
 متوسط و سبب خفیف مؤخر و متفعلن

که مرکب است از دو سبب خفیف و وثیق  
 مؤخر و پیشی که فاعیل و چون درین مفا<sup>عیل</sup>  
 که اصول اجزاء شعرند نقصانی واقع نشود  
 از آن ساله و صحیح نامند و کن غیر ساله را  
 مزاحف و تغییر یکدیگر در کن افتد از آنجا  
 خوانند بلفظ جمع نه زحف بلفظ مفرد  
 و هر چه جز این هشت جز است همه زحاف<sup>ست</sup>  
 و من همه اسماء زحاف را نظم آورده اند  
 افتد سفاین اشعار در عین بحر کونان  
 هفت مکتوف از بحر و محذوف همچو مقبوض  
 مطوی و مجنون باز مقطوع همچو مقصور<sup>است</sup>

مرقل

مرقل و اخذ است در موزون هم سبع و  
 اشتر و اخر هم همچو مشکوایا مزال افزون  
 و اصول بحر یکدیگر از تکرار ارکان ثمانند<sup>کود</sup>  
 و یا از ترکیب بعضی ببعضی حاصل شوند  
 جمیع علماء عروض نوزده اند زیرا که ایلا<sup>ف</sup>  
 ارکان مذکور با جنس خود است یا با غیر<sup>جنس</sup>  
 خود ففعولات لا یا تلف مع جنسه و متفا<sup>عین</sup>  
 لا یا تلف مع غیره و البوائی اعم ففعول<sup>تیل</sup>  
 مفاعیلین مرتبین طویل لظم  
 طویل است بحر یکدیگر در روی چهار ففعول  
 مفاعیلین آری بکار خویش شاء فلیتوین



وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفَرْ وَفَاعِلُنْ بَعْدَ فَا  
 مَرَّتَيْنِ مَدِيدِ **نظم** مَدِيدِ اَنْدَكْ بَا فَا عَلَا  
 قِيرِنْ: بود فاعلن چار بار پنجین  
 نحو لَمْبَانِي وَاصْعُ لَمْعَانِي شَامِلُ  
 و فاعلن بعد مستفعلن مَرَّتَيْنِ بسیط  
 بسیط اَره ی بایدت یاد دار مستفعلن  
 فاعلن چار بار نحو انعامه کامل و **نظم**  
 شَامِلُ وَهَذِهِ الثَّلَاثَةُ مِنَ الدَّائِرَةِ  
 المختلفة بكسر اللام وعند البعض  
 بفتحها و مفاعلتن مع جنسه ثلاث  
 مرات **نظم** بوافر توشیش بار مکی  
 عیان

عیان مفاعلتن و لام مفتوح دان ما  
 ع مَرَّتَيْنِ بِنِکَرِ هِیْتِ مَکِنِزِ اَمِ نَزْوِ  
 و مفاعلتن مع جنسه ثلاث مرات  
 کامل **نظم** ز کامل شش خبر و داردا  
 عبقا علن کو بتجریک تاما نند بِنِکَرِ هِیْتِ  
 مَکِنِزِ اَمِ نَزْوِ مَرَّتَيْنِ وَ هَمَا مِنَ الدَّائِرَةِ  
 الموقلغة بكسر اللام و اصل این دو بحر  
 مثنوی است مثال کامل سالم مصرع  
 چه شد صنما که سوی کسی بچشم رضا  
 غمی نگری و این پنج بحر خاصه عریت  
 نذر جمهور مکر مولانا بدر الدین جیلانی



دامغانی که کامل را در بجزها مشترک  
 شمرده و مقتضی و متدارک را در خوا<sup>صها</sup>  
 عرب و فرموده که خاصها عرب شایسته  
 بجز است طویل و مدید و بسیط  
 وافر و مقتضی و متدارک و مشترک  
 نزد او ده بجز است و عند الجمیع <sup>یا در</sup>  
 است چنانکه غوده می آید **نظم** چودا <sup>سنی</sup>  
 این خاصها عرب زمین بجزهایی  
 مشارک طلب که بعضی از آنها خلایق  
 است نام دیگر اتفاق بهر دو کلا  
 خلایق هرج است و رخنه و رملها<sup>ن</sup>  
 منسج

منسج و در مضارع عمل بود مقتضی  
 باز فحش ذکر همه اتفاق بود ای پسر  
 و مفاعیلن مع جنسه هرج نظم هرج است  
 نزد عجم هشت بار مفاعیلن و در عرب  
 شش شمار مانند زمین شد دل که  
 رویه می برین بختاید و مستفعان  
 مع جنسه رجز نظم چون هرج باشد  
 اندر خلاف ولی کن مستفعان  
 بی کناف مانند شد دل که بت رویم  
 همی برین بختاید زمین و فاعلان  
 مع جنسه رمل نظم رمل هم بدست



آفت روان و فاعلاتن بود جزو  
 مانند دل که بت رویه می سپهرن  
 شد و هذه الثلاثة من الدائرة المحم  
 المجتلية و مفعولات بعد مستفعلن  
 مرتین سیرع نظم سرعیت و مصراع  
 او پیشک دو مستفعلن مفعولات است  
 یکی مانند من با تو در دل خود گفتم  
 باری چه و مفعولات قبل مستفعلن  
 مقتضب نظم تو در مقتضب در عجم  
 جارکن بنا مفعولات و در مستفعلن  
 عرب را یک مفعولات بین دو مستفعلن  
 بوزن

بوزن مصراع این مانند این باری چنین  
 با تو در دل خود گفتم و مفعولات پنجاه منسج  
 نظم از منسج و وزن جوی چهار مستفعلن  
 مفعولات بیار باظهار و او و عرب  
 نه مصراعها آخر و آخر نکند مانند مستفعلن  
 مفعولات مستفعلن دل خود گفتم این باری  
 چه من با تو در مفعولات و مستفعلن دل  
 خود گفتم این باری قبل فاعلاتن مرتین  
 محبت نظم نه محبت نه بحر عجم جار یا  
 تو مستفعلن فاعلاتن بیار فکندی  
 چه مستفعلن از میان نه مصراع وزن



عزیمت آن مانند بازیچه من باقی  
در دل خود کنم این و پند ما خفیف نظم  
خفیف مستغنی در میان دو دو  
فاعلاتن بمصرع آن مانند خود کنم  
این بازیچه من با تو در دل و فاعلاتن  
بعد فاعلاتن مرتب مضارع نظم  
مضارع بفرد عجم جار دان فاعلاتن  
و فاعلاتن عیان از مضارعها الیک نزد  
عرب فکن خبر و آخر مصدر طلب ما  
کنم این بازیچه من با تو در دل خود  
هذه السنته من الدائرة المسببة بکمالها  
و بعضی

و بعضی این دایره را دایره و ندانم  
و فاعلاتن مع جنسه متقارب نظم  
بمقارب اما بجز یک تا فاعلاتن یک  
بازیچه مانند جنان قامت لات  
یکت بال و فاعلاتن مع جنسه متد  
نظم بمبتدا یک تا مفتوح هت  
بود فاعلاتن کفوه هم نامرکت مانند  
قامت لات یکت بال الجنان و هما  
من الدائرة المتفقته و این بازیچه بحر  
هتج رجل رجل مربع منفرج خفیف  
مضارع مفتضی تحت متقارب



مندرک میان عرب عجم شاعرند  
 نظم چو اختیاری مشترک بحر  
 بدان بحرهای عجم هم جداستغفار  
 بعد فاعلاتن مرتین جدید نظم جدا  
 است دو فاعلاتن جو یار بمقتضای  
 شد تو مصراع دار مانند جدید بحر  
 جو قدرت رضو بر کشد سری بنود  
 جو قدس و صوبی و فاعلاتن  
 بعد مفاعیلن مرتین قریب نظم  
 قریب مفاعیلن آمد و تا بیک  
 فاعلاتن بمصراعها مانند نظم

مداور

خداوند جهان بخش شه شاه عادل  
 شه شاه جو اخیخت نزل کامل و مفاعیلن  
 بعد فاعلاتن مرتین مشاکل نظم مشاکل  
 بیک فاعلاتن دو یار مفاعیلن آمد  
 بمصراع کار یار غم شد ام در شب یک  
 نزل سبب که خند در در محبت دور  
 چند از برای نوای نیک نام بحر بیک  
 اصلی است کمره نظام بدانکه اکثر اشعار  
 عرب بر هشت جزو است که از امتهم<sup>ند</sup> بحر  
 و سدر و مربع آمدت و مثلث<sup>کینه</sup> و  
 اما مشق تدریک امام خلیل بصیری<sup>شعرا</sup>



بالبقي فيها جرح و بهر نزد يك امام  
اخفش شعر نيت اما جز و مقدر <sup>تفاني</sup> بالاد  
شعر نيت الابر و ايت زجراج قالت خيل  
ما ذا المحجل نزد يك او جز و شعر است  
و بسمي نصف البيت مصرعا و اول  
المصرع الاول صدر و آخره عروض  
و اول المصرع الثاني ابتداء و آخره  
غاية و محجزا و ضبا و ما ير الا جزاء  
خسوا و لا خسوا للمربع و شرط المسد  
في التسمية كاجزاء المصرع الاول  
قبل كاللثاني و اكثر برانند كه شعر كم  
اربع

از بيت نباشد و تمامي بحاجت و سفيهة  
الشعور آورده ام از انجا معلوم كند كه  
خواهد و ارتقاء بحور ششم و سده  
انخطاطا انها جيب زجاف در دو و ان  
فان هو آنچه فيمصرع جيب جالدين بحسب  
بنو جامع اين كلمات را درين مدت كه  
ما را وقت عشر است سرانقصه  
نود و سه سال شير است يا فاست هجر  
در هر عيو خشي و فزاد زجاف بران  
كند يعني بيا هر مرتب مذکور تا بر  
طالب آسان شود والله الموفق للاتمام

و هر حبیبی بجز هرج مثنوی سالم می ماند  
مفاعیلن اگر چون شانه سبزه بایزبان  
میداشت پیدها جدا با هر زبان او  
او که دی بجز فلها ایقانه توای بر  
ریت کباب از هر طرف دلها بیا  
بکرم نغمه خاری در کاس و ناله  
هرج مثنوی مستقیم و له بغایت همچون  
بدل کسی که دید در دوران غریبی  
همچون پی کس که دیدت ای سلاطین  
بجز مثنوی مقبوض و له دلمه بیرون شد  
از غمت غمت ز دل بیرون نشد زبون

شده

شده که بود که او ز دست غم زبون نشد  
بجز هرج مثنوی اشتر پیش کش دلا  
را را می کنم دل و جان را و که می برد  
سوی تر تحفه فقیران بجز هرج مثنوی  
اخریب دل باز خوش آمد جانان که  
می آید جان باز بهوش آمد در میان که  
می آید و له دل باز بخوار می شود که  
مدار آخر جان باز بجان بازی خود کرده  
قمار آخر و له کل باز بباغ آمد و آن  
یار می آید بلبیل بفرغان آمد و دلدار  
می آید بجز هرج مثنوی اخر مقصود



تا چند مراد غم او بند توان کرد  
شیشه ام شیشه را سد توان کرد  
خرج مقنن اخرب مکفوف محذوف  
ای شیخ مرا راه خرابات غودی  
دلبر داده کرامات غودی  
مکفوف مقصور زهر حشر زهر  
مروی و زهری زهر زهری زهر  
زهری خال زهری زهر زهری زهر  
مکفوف دلا رام و من فام و کل  
اندام و دل افروز دل شاد و سا  
خوشت باد همه روزی هیچ مشرب

مردود

حذوف مرا عشق دو تا کرد بهنگام  
ای چهار بازند بر می ز عالم که بد  
بج مسدود سالم قناعت کج آماده  
اگر دانی از و نای توانی رو نکر دانی  
مدر مقصور اهل غنچه امید بکشا  
از روضه جاوید بقای مدر محذوف  
لا در عشق زنجیر پاکشیدی کرم کرد  
چنها کشیدی مدر مکفوف  
مقصود بنا خیز و بیار آن می خوشبوی  
همه رنگ بود با کل خود روی مدر  
حذوف دلا رام و بیضا کار نگاری

جز آزار دل کارنداری سدر اخضر  
مخدوف ای از مژه تو رخنده  
وای درد تو کیمای دریاها  
اخضر مقبوض مقصور گفتی که لبان  
جوانگیران است خود کوی که مژه در کجاست  
ایز است سدر اخضر مقبوض مقصور  
تا عشق بری ز جان کنیده از روی تو  
نشان ندیده سدر اخضر است  
صد بار پیش که گشتی زار بر خیم تا  
دگر بار سدر اخضر بکفوف العرو  
والضرب فمنازه سخن مراد بیداد

از

از مر سخن چنان خبر داد بیاید داشت  
که او زن را بی در فرود بحر هنج قطع  
شوند رجز مشتم سالم ناک غم دلم  
در خانه باد یواها خواهم نزد از بد طاق  
فریاد در بانها عشق تو در دل کام  
مر جبر هر زدها حقا که آن خم او  
پوسته ز نیشان بارها مشتم میرا  
یارب چه شد کان ترک ما ترک محبان  
کرده است آسودگان وصل را بر بخور  
همان کرده است مشتم مطوی  
می شکند کل بچنها از نسیم صحرای



شود که نفسی هلاک و مایه خوری  
 مضمون مطوی مجنون باز خدایک شوق  
 زده عشق در آب خاک را قطع خرابیت  
 شد دامن چاک چاک ما مضمون مجنون  
 مطوی فغان کنان هر صحرای کوی تو  
 بگذرد جوینیت ره جوی تو بیام  
 در می گذرم ریزیدن حاله ساقی  
 بعشرت کوثر در دوران کل مگذار  
 کف جام نابان کل مدام مطوی  
 نیست مرا جز تو نگار دگری یکنی  
 هیچ نگارم نظری مدام مجنون کون  
 که کرد

که کرد در از بهار خوش هوا فزون شود  
 به دل اندر وی هوا بحر مل مضمون  
 مطوی مفتاح اربع مراتب خاصه یاد  
 سیار است شکل دل بردن که نودا  
 ندارد دلبری را خواب بند بیهوشی  
 که بود جادو کردی را مضمون مقصود  
 العروس والضرب دل نغم تسلیم کرد  
 من شده نظارک باز غم سیر آید و یا  
 خون شود یکبارگی و مضمون مجنون  
 بر شاخه زده مکن بنا کرده اند چنانکه غول  
 صفت بخاری فرماید رنگ رخسار

مضمون الم در مضمون فتنه  
 مضمون ناخوشی قطع مضمون

دری کوش و خد و خط و قد و عاف  
و خال لبی ای سرو پری برو <sup>شفق</sup> من  
و کوب و شام و سحر و طوبی و کلنار  
بهشت و بلاد بل طرف چشمه کوش <sup>من</sup>  
مقبوض هر جای بنم هر <sup>من</sup> عاشق  
مهربان افتد از بی مهری ماه <sup>است</sup> خودم  
بجان <sup>من</sup> محذوف هر <sup>من</sup> کیم  
بالوز هر جای کنم ناکند ذکر تو صد <sup>تقدیر</sup>  
بدای کنم <sup>من</sup> مشکول قدری <sup>خند</sup>  
از رخ قمری غای مار <sup>لب</sup> سخن بکوی و از  
شکری غای مار <sup>من</sup> مشکول مسیح

من خیال بازی شب و روز با جوانان  
نخط خوش تو با خود رقم خیال جوانان  
من محذوف مسیح روز کار بست  
که در خاطر آشوب فلاحت روزگار  
که جویندین هر نیافت از نیت <sup>من</sup>  
بجئون مقصود جاره هجر تو سارم <sup>مال</sup>  
دکتران آه تا جند کشم با بر محال <sup>دکتران</sup>  
من محذوف <sup>من</sup> محذوف که چه مقصود  
بلای دل و دین است مرا هیچ غم نیت  
که مقصود هینت مرا <sup>من</sup> مقصود  
الصدر و الا ابتدا و محذوف العروض



والضرب و زنه فعلات فاعلات <sup>مما</sup>  
فاعلان امير خاقان فرمايد زردلم کو  
چو خواهيچ تو داور مني ز غمت شد  
نياشم که تو غم خور مني مغم مجنون  
مقطوع ساخته بر کاطر عشق مهيا  
نرکي تاکشد باد و في ساغر صبا  
نرکي مغم مقطوع صبح بهش  
ازين کچه بيوت رخ گل ميديم چو  
گل روی تو ديديم از و واجيد  
سدر سالم او نگاري روی زن ما  
رخ مکن پنهان جوايد جهان ما يني

مدر

سدر مقصود نالبا وريد سفي  
در شراب از مثلث می غايد اجتناب  
سدر محذوف گفت زاهد از بزم  
ده خبر گفتش ز هزار نامه مبر  
سدر مجنون مقصود شکر بر لعل  
تو کان غلکيت کچه شکر نه مکان  
غلکيت سدر مجنون محذوف  
که سخن زان لب چون نوش شود بته  
خنده فلان شود سدر مجنون  
مقطوع مردی نرکي او می داند  
جادوئی غمزه او ميخواند سدر

مجنون مقطوع مبیع او روی تو  
چون حیات جانت دیده جای شد  
جای آفت بیان دو دایره مؤلفه و متفقه  
واو زبان انواع رباعی درین بحر کشته  
گدشت فافهم بحر منبرج اصل این بحر  
مستفعلن مستفعلن است چون وقت  
کردند مفعول فاعلات شد از انسج  
کمیر خوانند منمن مطوی موقوف  
انکه دلم حیدل است میر نکاری نیست  
دست بخونم نکار کرده نکاری نیست  
منمن مطوی مکفوف ای رخسار

خانه

خانه چشم مرا چشم و چراغ همه خواهد  
هر دو سر منمن مطوی مجزوع من  
خشنود ام که خط بر آب نویسند آیت  
خوبی بر آفتاب نویسند منمن مطوی  
متغور چون غم هجران او نداشت تنها  
عاقبت اندوه عشق که در سیرت مدد  
مطوی بر که غیب اسیر شد جانم  
که رنگد امی که بخت نواز منبرج  
سفیر مطوی مقصور موقل روزگار  
رسید یار نیامد تازه شد بهار و ان  
نکار نیامد وزن دوم جزو اول



و دروید مجنون و میوم مقصور <sup>لست</sup>  
 بر تو مرا و ام و جان و طیفه <sup>ظیفه</sup> از آن و  
 چشم چه دایم چه وام باز که رفتی و زن  
 و کمره جزو مجنون و جزو چهارم مجنون  
 مقصور من آن نیم که دیدی و توانی  
 به از آن ترافنده جمال و مرا نماند  
 جوانی منسرخ نوع که هم می آید  
 قد جو سر و روی <sup>چو لاله داری</sup>  
 دانه ای مه تابان بند قدرت سر  
 سحر شد عاشق رویت لاله خندان  
 و منسرخ نوع که هم می آید که در <sup>نقار</sup> پیر  
 عرب

عرب یافته میشود دو جزو مجنون و  
 جزو ساله بری نژاد کجای که از کنار  
 جدائی من ای ستمگر توام توانی سپهر  
 کمرائی مضارع مثنی سالم سیغی کذا  
 از آن شد از شهر آن پری او ناز و  
 بد و در آن آید بجانب او مثنی اخرب  
 مسبع که اعتماد آن به باماکه و نریاد <sup>است</sup>  
 ما نیم و مهر و پیش مقصود اعتقاد است  
 مثنی اخرب یکفوف دلبریخ تو جوهر  
 جانرا غمی شناسد حو جان بی لب تو  
 کانرا غمی شناسد مثنی اخرب یکفوف











[illegible]